

De Staat van de Rechtsstaat

Korte omschrijving

Leerlingen krijgen uitleg over de rechtsstaat en grondrechten. In groepjes vergelijken ze Nederland met een ander land aan de hand van een fictieve situatie: hoe reageert een regering zonder rechtsstaat, en hoe doet Nederland dat? Daarna bespreken ze in kleine groepen en klassikaal via de Democratie Monitor 2024 de huidige situatie in Nederland kritisch.

Let op: Dit is een losse versie van de werkvorm 'De staat van de Rechtsstaat' uit de lesmaterialen die ProDemos gemaakt heeft bij de VPRO-serie [Techbitch](#). Kijk voor een volledig overzicht van de lesmaterialen op de [website van ProDemos](#).

Leerdoelen

- De leerlingen kunnen de belangrijkste kenmerken van de rechtsstaat benoemen.
- De leerlingen kunnen beredeneren wat de gevolgen zijn voor burgers wanneer de rechtsstaat niet goed functioneert.
- Leerlingen begrijpen dat rechtsstatelijkheid gradueel is (dus sterker of zwakker kan worden) en dat de rechtsstaat beschermd moet worden.

Duur

20 – 30 minuten

Doelgroep

Onderbouw vmbo, havo & vwo

Benodigheden

- PowerPoint 'De Staat van de Rechtsstaat'
- Werkbladen 'De staat van de rechtsstaat' (4 verschillende werkbladen; 1 werkblad per groepje, dubbelzijdig printen)
- Antwoordmodel 'De staat van de Rechtsstaat'

De werkvorm stap voor stap

Stap 1: Voorbereiding

Print ter voorbereiding de werkbladen en open de PowerPoint.

Stap 2: Kenmerken van de rechtsstaat

Dia 2

Op deze dia staan vlaggen van een aantal landen (China, Rusland, Uganda, Iran en Nederland). Vraag de leerlingen hoe het volgens hen in deze landen gesteld is met de:

- Vrijheid meningsuiting
- Persvrijheid
- Eerlijke rechtspraak
- Politieke vrijheid
- Vrijheid in de (sociale) media

Dia 3

Bespreek het begrip 'rechtsstaat' met de leerlingen. Een rechtsstaat is 'een staat die het recht als hoogste gezag handhaaft' ([meer informatie over de rechtsstaat](#)).

Dia 4

Vertel de leerlingen dat een rechtsstaat vijf kenmerken of 'pijlers' heeft:

- **Grondrechten:** in een rechtsstaat hebben de burgers fundamentele grondrechten en vrijheden die hen beschermen tegen de macht van de overheid. Een aantal bekende grondrechten zijn bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting, het verbod op de doodstraf en het recht op gelijke behandeling.
- **Scheiding der machten:** in een rechtsstaat is de macht verdeeld over 3 instellingen; de wetgevende macht (parlement), de uitvoerende macht (regering) en de rechtsprekende macht (rechters). Door deze macht te verdelen kan de kans op machtsmisbruik verkleind worden. Kort samengevat: 'de slager mag niet z'n eigen vlees keuren'.
- **Legaliteitsbeginsel:** in een rechtsstaat mag de overheid alleen iets doen wanneer het gebaseerd is op de wet. Daarnaast mag de overheid alleen iemand veroordelen voor een handeling als die wettelijk strafbaar was op het moment dat die gepleegd werd (dus niet met terugwerkende kracht).
- **Onafhankelijke rechtspraak:** in een rechtsstaat moeten de rechters op een onafhankelijke en onpartijdige manier tot hun oordeel komen. Om dit te bereiken mag de overheid rechters bijvoorbeeld niet ontslaan en mogen rechters enkel oordelen op basis van wetten, verdragen en jurisprudentie.
- **Overheid houdt zich aan de wet:** in een rechtsstaat geldt de wet voor iedereen, dus ook voor de overheid. Als de overheid een wet overtreedt, mag de rechterlijke macht de overheid hierop aanspreken. Omdat rechten en vrijheden van burgers in de wet staan, mag de overheid die ook niet zomaar beperken of afpakken.

Dia 5

Op de vorige dia werd het begrip grondrechten besproken. Deze dia gaat daar dieper op in. Vraag de leerlingen welke grondrechten zij al kennen. Om de leerlingen te helpen kun je één keer doorklikken om icoontjes te laten verschijnen die verwijzen naar acht van de grondrechten. Door op een icoontje te klikken kom ook het grondrecht erbij te staan.

De volgende grondrechten staan in de presentatie:

- **Vrijheid van godsdienst en levensovertuiging (artikel 6):** Je mag zelf je godsdienst of levensovertuiging kiezen.
- **Gelijke behandeling en discriminatieverbod (artikel 1):** Iedereen wordt in gelijke gevallen gelijk behandeld.
- **Vrijheid van meningsuiting & censuurverbod (artikel 7):** Je mag zeggen en schrijven wat je denkt zonder daar vooraf toestemming voor te vragen. Je mag hierbij natuurlijk geen andere wetten overtreden.
- **Geen straf zonder wet; legaliteitsbeginsel (artikel 16):** Je mag alleen gestraft worden voor iets dat verboden is volgens de wet. Dit moest al in de wet staan toen je het deed.

NB: Het is uiteraard ook goed als leerlingen aangeven dat de overheid burgers alleen mag opsluiten als dit mag volgens de wet (artikel 15, vrijheidsontneming).

- **Privacy (artikel 10):** Iedereen heeft recht op privacy en de overheid mag niet zomaar je gegevens gebruiken.
- **Briefgeheim (artikel 13):** De overheid mag niet zomaar communicatie van burgers bekijken of beluisteren.
- **Vrijheid van vergadering en betoging (artikel 9):** Mensen hebben het recht om in het openbaar bij elkaar te komen, zoals bij een vergadering of demonstratie.

Complimenteer leerlingen uiteraard ook als ze andere [grondrechten, kinderrechten of mensenrechten noemen, zoals recht op onderwijs, recht op een eerlijk proces en het recht op een dak boven je hoofd](#). Het is hierbij helemaal niet erg als ze eigen woorden gebruiken voor het benoemen van de rechten. [Klik hier voor een volledig overzicht van de Nederlandse grondrechten](#).

Dia 6

Laat de leerlingen in tweetallen nadenken over de vraag ‘wat is het doel van de rechtsstaat?’ Laat de leerlingen hun antwoord opschrijven. Geef na ongeveer een minuut bedenktijd een aantal tweetallen de kans om hun antwoord te geven. Klik om de doelen van de rechtsstaat te laten verschijnen. Bespreek met de leerlingen de doelen van de rechtsstaat. Vergelijk deze met de antwoorden van de leerlingen.

Hadden zij dezelfde doelen bedacht?

- Bescherming tegen machtsmisbruik
- Gelijke behandeling voor iedereen
- Grondrechten van inwoners beschermen
- Onafhankelijke rechtspraak waarborgen
- Orde en veiligheid via duidelijke regels

Stap 3: Werkblad (deel 1)

Dia 7

Geef aan dat het nu aan de leerlingen is om zich in te leven in de regering van Nederland en één ander land. Welke keuzes zouden zij maken? Houden jullie je als regering aan de regels die horen bij een rechtsstaat?

Verdeel de klas in groepjes van 2 tot 4 leerlingen en geef ieder groepje een werkblad. De leerlingen maken eerst deel 1. Op ieder werkblad staat een situatie. De leerlingen bekijken deze situatie door twee verschillende brillen: die van de Nederlandse regering en van de regering van één van de andere landen. Hoe zou een regering van een land met een functionerende rechtsstaat reageren en hoe reageert een land met een zwakke rechtsstaat? Dit bedenken zij op basis van een factsheet*. De leerlingen bedenken ook welke grondrechten in deze situatie (mogelijk) worden geschonden.

Loop rond om de groepjes hierbij te helpen. Leg hen indien nodig uit wat 'censuur' is, waar informatie over op hun factsheet staat. Bespreek met de leerlingen hun antwoorden op deel 1 van het werkblad. Meerdere groepjes hebben dezelfde situatie behandeld.

- Vraag een leerling om in eigen woorden uit te leggen wat de situatie was die in het land speelde.
- Op het antwoordenblad staat voor iedere situatie uitgelegd hoe de regering zou kunnen reageren. Het is echter mogelijk dat de leerlingen een andere reactie hebben bedacht. Gebruik het nakijkmodel dus als leidraad.
- Laat de leerlingen hun voorspelde reactie toelichten met data uit de factsheet.
- Vraag de leerlingen welke grondrechten in de situatie mogelijk geschonden worden. Aan iedere situatie zijn grondrechten gekoppeld die in de Nederlandse grondwet staan.

Stap 4: Werkblad (deel 2)

Dia 8

Introduceer de volgende opdracht, waarin leerlingen specifiek gaan kijken naar de situatie in Nederland aan de hand van de [Democratie monitor](#).

In iedere situatie van deel 1 werd een land vergeleken met Nederland. Wijs de leerlingen erop dat Nederland op geen enkel punt van de factsheet een volle 1 (perfect) scoort. Ook in Nederland zijn de rechtsstaat en de democratie niet perfect en er is geen enkele garantie dat een land met een goed werkende rechtsstaat altijd een goed werkende rechtsstaat houdt. Deze zijn constant onderhevig aan veranderingen in de maatschappij en de politiek. De Democratie Monitor beoordeelt de ontwikkeling van de Nederlandse democratie aan de hand van 45 indicatoren.

De leerlingen krijgen zo 10 indicatoren te zien; namelijk de top 5 verbeteringen en de top 5 verslechtingen. Ze bespreken met elkaar of ze inschatten dat de indicator de afgelopen tijd in Nederland is verbeterd of verslechterd en vullen dit in op hun werkblad.

Dia 9

Laat de lege top 5 verbeteringen en top 5 verslechtingen zien. Onderaan de dia staan de indicatoren. Laat leerlingen in dezelfde groepjes overleggen en op het werkblad opschrijven in welke top 5 en op welke plek zij denken dat deze indicatoren horen.

Bespreek de oplossing klassikaal. Door op een indicator te klikken verschijnt deze op de juiste plek in de top 5. De antwoorden staan ook op deel twee van het antwoordblad.

Dia 10

Op deze dia staan alle indicatoren van de Democratie Monitor. Vraag de leerlingen wat hen opvalt aan het overzicht. Bespreek met de leerlingen dat de afgelopen jaren meer indicatoren zijn verslechterd dan verbeterd.

Stap 5: Conclusie en afronding

In Nederland hebben we een sterke rechtsstaat en democratie, maar deze zijn niet gegarandeerd. Ook in Nederland kunnen we onze vrijheden, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid verliezen als we deze niet bewaken. Het is dus iets om te koesteren en de leerlingen dragen hierin ook een verantwoordelijkheid. Iedereen kan zich uitspreken als er zaken gebeuren waarmee de rechtsstaat verslechtert, zoals intimidatie of bedreiging van politici of journalisten, discriminatie, beperkingen van grondrechten etc.

*De data in de factsheets zijn afkomstig van de V-Dem dataset (2025). De verschillende indicatoren hebben we opgezocht in de interactieve kaarten-tool (graphing maps). Zie: https://v-dem.net/data_analysis/MapGraph/. Sommige cijfers zijn aangepast naar een schaal van 0 tot 1. De volgende indicatoren zijn gebruikt:

1. Rule of law index. Uitleg: 'To what extent are laws transparently, independently, predictably, impartially, and equally enforced, and to what extent do the actions of government officials comply with the law?'
2. Freedom of discussion. Uitleg: 'Are citizens able to openly discuss political issues in private homes and in public spaces?'
3. Freedom of expression index. Uitleg: 'To what extent does government respect press and media freedom, the freedom of ordinary people to discuss political matters at home and in the public sphere, as well as the freedom of academic and cultural expression?'
4. High court independence. Uitleg: 'When the high court in the judicial system is ruling in cases that are salient to the government, how often would you say that it makes decisions that merely reflect government wishes regardless of its sincere view of the legal record?'
5. Government censorship effort – Media. Uitleg: 'Does the government directly or indirectly attempt to censor the print or broadcast media?'